

УДК 336.71

Коренєва О.Г.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку й аудиту
Української академії банківської справи
Національного банку України

ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВЕРНЕННЯ БАНКІВСЬКИХ ПОЗИК ТА РОЗВИТОК ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

FORMS OF SECURITY OF BANK LOANS REPAYMENT AND THE DEVELOPMENT OF THEIR USE IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сутність, необхідність та класифікацію забезпечення банківських позик. Висвітлено особливості застосування основних форм забезпечення банківських кредитів в Україні. Виокремлено основні проблеми використання кожної форми забезпечення позики. Проаналізовано тенденції та можливості подальшого використання форм забезпечення з метою розробки шляхів вдосконалення управління забезпеченням банківських позик.

Ключові слова: форма забезпечення, банківська позика, застава, іпотека, порука, гарантія.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены сущность, необходимость и классификацию обеспечения банковских займов. Освещены особенности применения основных форм обеспечения банковских кредитов в Украине. Выделены основные проблемы использования каждой формы обеспечения займа. Проанализированы тенденции и возможности дальнейшего использования форм обеспечения с целью разработки путей совершенствования управления обеспечением банковских займов.

Ключевые слова: форма обеспечения, банковская ссуда, залог, ипотека, поручительство, гарантия.

ANNOTATION

The article deals with the essence, the need and the classification of security of bank loans repayment. The peculiarities of application of the basic forms of security of bank loans repayment in Ukraine are considered. The main problems of using each form of a loan security are specified. The trends and opportunities for further use of security forms are analyzed to develop the ways to improve the management of security of bank loans repayment.

Keywords: security form, bank loan, pledge, mortgage, surety, guarantee.

Постановка проблеми. Поглиблення кризових явищ на фінансовому ринку України, пов'язане як з трансформаційними процесами в економіці, так і з загостренням політичної ситуації в країні визначає депресію економічної активності та негативно впливає на всі сфери функціонування суб'єктів фінансово-економічної діяльності та є однією із основних причин різкого збільшення частки проблемних кредитів у активах банків. Так, частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів за офіційними даними Національного банку України на 01.01.2008 р. складала 1,3%, на 01.01.2014 р. – 7,7%, а на 01.01.2015 р. вже 18,1% [1]. У даній ситуації, за умов неспроможності позичальників сплачувати за своїми зобов'язаннями, підвищується значення використання забезпечення для зменшення кредитного ризику банків. У свою чергу, це обумовлює

необхідність дослідження актуалізації використання форм забезпечення з метою розробки шляхів вдосконалення управління забезпеченням банківських позик в умовах зміни економічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Шляхи мінімізації кредитних ризиків досліджували такі вітчизняні науковці і практики, як В.М. Геєць, В.В. Коваленко, В.І. Міщенко, Т.С. Смовженко, М.І. Савлук, О.М. Колодізев, безпосередньо проблеми забезпечення повернення банківських кредитів розглянуто у працях Т.М. Болгар, О.О. Дутченко, М.В. Тітенкової. У той же час нові фінансово-економічні умови породжують нові проблеми. Вивчення особливостей та напрямів розвитку використання форм забезпечення повернення банківських позик в умовах поглиблення фінансової кризи дозволить вчасно зреагувати на потенційні дисбаланси або уникнути їх виникнення.

Метою статті є аналіз використання форм забезпечення позик банками України, дослідження проблем та окреслення перспектив їх застосування з метою розробки шляхів вдосконалення управління забезпеченням банківських позик в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз результатів діяльності банківського сектора України дозволяє стверджувати, що одним із пріоритетних напрямів діяльності банків були і залишаються кредитні операції. Вони забезпечують найвагомішу частку доходів (навіть за перший квартал 2015 року частка процентних доходів в доходах банків складала 55% [1]), але і є найбільш ризикованими і можуть привести до значних фінансових збитків. У ситуації виникнення неспроможності позичальника повертати кредит вагомих фактором зменшення втрат банку є використання забезпечення.

В енциклопедії банківської справи визначено: забезпечення кредиту – спосіб страхування банку від ризику неповернення клієнтами позички і несплати процентів за нею [2, с. 238].

Залежно від забезпечення кредити поділяють на:

– забезпечені (ломбардні) – надаються під забезпечення (заставу майна, поручительство, гарантію, страхування ризику неповернення кредиту тощо);

– незабезпечені (бланкові) – надаються без забезпечення. Незабезпечені (бланкові) кредити, що називаються у банківській практиці довірчими, надаються лише під зобов'язання позичальника погасити позичку. Вони пов'язані з великим ризиком для банку, тому потребують ретельнішого вивчення кредитоспроможності позичальника і надаються під більш високий процент.

Якщо порушується механізм погашення кредиту позичальником за рахунок виручки (доходу), то визначення форм забезпечення повернення є основною гарантією цього повернення.

У термінологічному словнику з банківської справи пропонується за способом забезпечення кредитні договори поділяти на чотири групи: договори, що забезпечуються запорукою (гарантією); договори, що забезпечуються заставою; договори, що забезпечуються письмовим зобов'язанням; договори, що ґрунтуються на особистій довірі [3, с. 156].

О.Т. Левандівський та П.Е. Деметер визначають, під формою забезпечення повернення банківської позички слід розуміти конкретне джерело погашення боргу, юридичне оформлення права кредитора на його використання, організацію контролю банку за достатністю даного джерела [4, с. 198].

Залежно від вимог забезпечення кредитних зобов'язань поділяють на:

– акцесорне (від лат. *Accessories* – прихідний, додатковий, другорядний), що залежить від конкретних вимог банку до позичальника (наприклад, порука, застава право, іпотека тощо). У правовому відношенні акцесорне забезпечення дійсне лише при умові дії кредитного договору;

– абстрактне забезпечення, не залежить від наявності вимоги та може бути використане і без її існування. Абстрактне (неакцесорне) забезпечення називають також довірчим (фідуціарним) забезпеченням [5, с. 292].

Відповідно до статті 546 Цивільного кодексу України, виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком. Зазначено, що договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов'язання [6].

У практиці вітчизняних банків виділяють наступні форми забезпечення зобов'язань позичальника: застава; гарантія; поручительство; стягнення неустойки, пені та штрафів на користь банку; страхування.

Застава – це спосіб забезпечення зобов'язань, який передбачає право кредитора (заставодержателя) в разі невиконання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з

вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами [7].

Заставою може бути забезпечена тільки дійсна вимога, зокрема така, що випливає з кредитного договору, договору купівлі-продажу, оренди, перевезення вантажу тощо, тобто застава має похідний характер від забезпеченого нею зобов'язання. Предметом застави можуть бути майно та майнові права, але тільки те майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужено заставодавцем та на яке може бути звернено стягнення.

Не можуть бути предметом застави національні культурні та історичні цінності, що перебувають у державній власності та є національним культурним надбанням, об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена, майнові комплекси державних підприємств, що знаходяться у процесі корпоратизації, вимоги, які мають особистий характер, тощо.

Застава визнається якісним забезпеченням при дотриманні наступних умов:

– договором застави визначається право банку здійснити реалізацію застави або набути її у власність у разі невиконання боржником зобов'язань за договором про надання кредиту та/або порушення справи про банкрутство заставодавця;

– застава повинна оцінюватися за ринковою вартістю, що має забезпечити можливість її продажу сторонньому покупцеві;

– наявність у банку документів, що свідчать про обтяження забезпечення на користь банку у відповідному реєстрі згідно з вимогами законодавства України [8, с. 151].

Залежно від виду майна або прав, що є предметом застави, виділяють:

іпотеку – застава нерухомого майна; заставу товарів в обігу та переробці; заклад – застава рухомого майна; заставу майнових прав; заставу цінних паперів.

Застава нерухомості – іпотека вважається надійним і високоефективним способом застави. Предметом іпотеки є майно, пов'язане з землею – будівлі, споруди, квартири, підприємства як цілісний майновий комплекс, земельні ділянки, інше майно, що віднесене законодавством до нерухомості.

У разі порушення боржником основного зобов'язання відповідно до іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити забезпечені нею вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими особами, права чи вимоги яких на передане в іпотеку нерухоме майно зареєстровані після державної реєстрації іпотеки. Якщо пріоритет окремого права чи вимоги на передане в іпотеку нерухоме майно виникає відповідно до закону, таке право чи вимога має пріоритет над вимогою іпотекодержателя лише в разі його/її виникнення та реєстрації до моменту державної реєстрації іпотеки [9].

Але останні тенденції засвідчують, що вартість застави суттєво зменшилась у результаті

погіршення ситуації на ринку. До того ж прийняття Закону України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» частину кредитів, які відповідають його вимогам, практично визначило незабезпеченими [10].

Вартість нерухомості, що отримана у якості забезпечення кредитних операцій, визначається банками за справедливою вартістю. В ситуації, коли активний ринок для певних типів будівель та споруд відсутній, фактично при визначенні вартості заставного майна застосовується оціночна вартість, яка в більшій мірі спирається на професійну думку фахівців з оцінки, ніж на ринкові фактори. Тобто облікові оцінки, пов'язані з оцінкою нерухомості в умовах відсутності ринкових цін, які формуються на активному ринку, є основним джерелом виникнення невизначеності оцінки, тому що їй властива висока мінливість від періоду до періоду та суб'єктивізм.

Існують два різновиди застави рухомого майна: заклад та тверда застава. Заклад – вид застави, при якій предмет застави передається заставодавцем у володіння заставодержателю. При твердій заставі – заставлене майно залишається у заставодавця під замком та печаткою заставодержателя.

З точки зору забезпечення надійного зберігання предмета застави та, відповідно, більш твердої гарантії повернення кредиту, більш ефективним вважається заклад. Однак, з точки зору витрат по утриманню, страхуванню, інших накладних витрат, пов'язаних із зберіганням майна, більш ефективною та вигідною є тверда застава.

Використання застави товарів в обігу або у переробці означає те, що предмет застави знаходиться не тільки у повному володінні, а й у повному користуванні та розпорядженні заставодавця. Необхідно відзначити, що товари у своїй більшості схильні до зміни вартості в результаті структурних змін на ринку цього товару, на ринку взагалі, економічного стану в країні тощо, що знижує рівень їх привабливості як забезпечення кредитних зобов'язань.

Предметом застави майнових прав виступає не майно, а право на володіння та користування ним. Предмет застави у даному випадку має дуже високий рівень ризику втрати вартості внаслідок дій заставодавця чи особи, що передає права, а також дії зовнішніх факторів. Особлива складність полягає у проведенні контролю за станом застави. Тому, що в результаті певних дій позичальника (заставодавця) договір передачі прав може бути розірваний третьою стороною (надавачем права) на законних підставах – невиконання умов цього договору. Таким чином, банк повинен, перш за все, слідкувати (в процесі оцінки стану застави) за дотриманням умов договору передачі майнових прав.

У заставу можуть також приймаються усі цінні папери, що створюють певні зобов'язання

(облігації, ощадні сертифікати, векселі) чи надають право власності на певне майно (акції). Основний ризик у даному випадку – це втрата вартості, враховуючи можливість негативних змін економічного середовища.

Порука (поручительство) – форма забезпечення зобов'язань при якій одна особа (поручитель) зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за виконання останнім свого зобов'язання в повному обсязі або частково. Боржник і поручитель у випадку невиконання зобов'язання відповідають перед кредитором як солідарні боржники. Чинним законодавством не передбачена особлива процедура звернення стягнення на майно або кошти поручителя. Тобто банк повинен дотримуватися звичайного порядку доарбітражного врегулювання господарських спорів.

Згідно з договором гарантії, одна організація (гарант) приймає на себе зобов'язання нести майнову відповідальність перед кредитором іншої з забезпечення виконання зобов'язань. При використанні даної форми забезпечення звернути вимогу до гаранта банк має право лише в тому випадку, коли у позичальника немає коштів для погашення боргу.

Ефективність поруки та гарантії як форм забезпечення пояснюється низькими витратами при оцінці якості забезпечення та контролю за його станом, високою ліквідністю, але вимагає ретельної оцінки платоспроможності поручителя та гарантів.

Проілюструємо використання форм забезпечення повернення банківських позик на прикладі ПАТ КБ «ПриватБанк» протягом періоду з 01.01.2013 р. до 01.01.2015 р. (рис. 1).

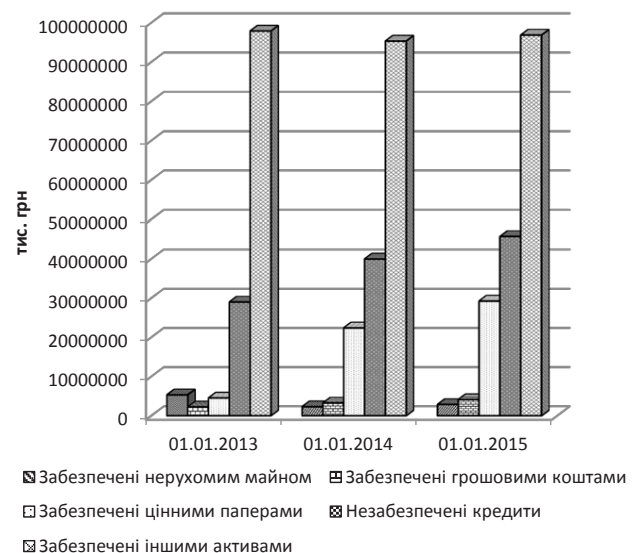

Рис. 1. Розміри кредитів ПАТ КБ «ПриватБанку» в розрізі видів забезпечення за період з 01.01.2013 р. до 01.01.2015 р. [11]

Як свідчать дані рисунка, найбільшу частину становлять кредити, які забезпечені майном, відмінним від грошових коштів, нерухомого

майна та цінних паперів. При цьому банк за останній 2014 рік збільшив суму незабезпечених кредитів.

Ще однією формою нематеріального забезпечення повернення банківських позик є неустойка.

Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання. У свою чергу, штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенєю є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання [6]. Зрозуміло, що умовою використання даного виду забезпечення повернення банківських позик є платоспроможність боржника.

Об'єктом страхування кредитного ризику є майнові інтереси, пов'язані із страхуванням відповідальності позичальника за несвоєчасне і неповне погашення кредиту та процентів за користування ним. Страховий випадок за договором страхування відповідальності позичальника за неповернення кредиту – це неотримання банком кредиту і відсотків за користування ним протягом визначеного періоду часу після настання відповідного строку [12, с. 253]. Страхування кредитного ризику може бути ефективним лише в разі вмілого і правильного застосування законодавчих норм та банківської практики, враховуючи специфіку економічної ситуації та характерні ознаки учасників кредитних та страхових відносин.

Висновки. У контексті усього вищевикладеного необхідно зауважити, що кожен вид забезпечення має задовольняти певним вимогам. Для того щоб забезпечення стало реальним способом зниження ризику неповернення кредиту, необхідно дотримуватися низки економічних та юридичних вимог, якими є правильний вибір форм забезпечення, оцінка його вартості, організація контролю за станом забезпечення тощо.

Забезпечення повернення кредиту – це складна цілеспрямована діяльність банку, що включає в себе систему організаційних, економічних та правових заходів, які складають особливий механізм, що визначає способи видачі кредитів, джерел, термінів та способів їх погашення, документацію, що забезпечує повернення креди-

тів. Від правильності організації цієї діяльності залежить майбутній фінансовий стан банку.

Порівнюючи види забезпечення (гарантія і поручительство або застава), треба зазначити, що банки віддавали перевагу заставі, в той же час погіршення ситуації на ринку суттєво зменшило її вартість. До того ж прийняття Закону України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті», частину кредитів, які відповідають його вимогам, практично визначило незабезпеченими.

Вищезазначене актуалізує роботу над підвищенням надійності первинних джерел погашення позичок.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
2. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В.С. Стельмах (голова) та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
3. Банківська справа: термінологічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – 508 с.
4. Банківські операції: навч. посіб. / О.Т. Левандовський, П.Е. Деметер. – К.: Знання, 2012. – 463 с.
5. Банківські операції: підручник / За ред. В.І. Міщенко, Н.Г. Слав'янської. – К.: Знання, 2006. – 727 с.
6. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>.
7. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 р. № 2654-XII із змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>.
8. Болгар Т.М. Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи: монографія / Т.М. Болгар. – Кременчук: Видавництво ПП Щербатих О.В., 2013. – 368 с.
9. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.
10. Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті: Закон України від 03.06.2014 р. № 1304-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1304-18>.
11. Офіційний сайт ПриватБанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://privatbank.ua/ua/>.
12. Облік у банку: підручник / [Коренєва О.Г., Маслак Н.Г., Слав'янська Н.Г. та ін.]. – Суми: Університетська книга, 2012. – 668 с.